

mellan inland och kust. Precis som i Bäcks tidigare undersökningar om torp- och backstugubebyggelsen i 1800-talets Östergötland (1992) ges laga skifte stor betydelse för bebyggelsens förändringar. Han menar att laga skifte påskyndande processen med en ny byggnadskultur med förändrade gårdstyper och byggnadsformer, även om det inte var en absolut förutsättning för detta.

Bäck kommer med många slutsatser, både större och mindre som alla pekar mot ett av bokens huvudargument: att delar av det som vi ser som ålderdomligt egentligen är yngre än så. Att kullkasta tidigare uppfattningar om någonting är ett värdefullt forskningsresultat i sig. Men utöver det, vad innebär det att något som ofta anses som gammalt och traditionellt egentligen är relativt ungt? Författaren påpekar i bokens förord att han egentligen är mer intresserad av vad bebyggelsen står för än av bebyggelsen i sig. Det hade med fördel kunnat göras ännu mer tydligt i bokens innehåll och diskussioner. Boken blir nu en värdefull genomgång av det som utgör en del av bilden av Sverige, men jag saknar lite mer diskussion kring möjliga betydelse av de intressanta slutsatser som författaren lägger fram.

Det här är en lättläst och nätt, men samtidigt sprängfylld, bok på drygt 150 sidor om en tid då många förändringar ägde rum. Boken är rikligt illustrerad med fotografier på olika gårdstyper, bostadshus, ekonomibyggnader och exteriörer, men även en del interiörer, som ökar förståelsen för det som texten behandlar. Boken är väldigt detaljrik och tack vare avsnitten med sammanfattande slutsatser underlättas läsningen. Utan dessa hade det blivit varit svårt att hänga med och få en samlad bild av alla de förändringar som skett. Någonting man som läsare kan sakna är kartor, dels för att öka förståelsen för de regionala variationer som påpekas, dels för att visa det informationsrika källmaterialet som undersökningarna till stora delar baseras på.

I många sammanhang i vårt sam-

hälle har historien och samhället delats upp i det som hör till det moderna och till det traditionella (och följaktligen skilt från det moderna). Implikationerna av uppdelningen blir att historien och dess utveckling inte ses som en kontinuerlig process där förändringar sker hela tiden. Det tycks dessutom finnas en värdering utifrån denna uppdelning. Bäcks bok visar hur dikotomin mellan det som uppfattats som ålderdomligt och modernt är problematisk. Någonting som verkligen blir tydligt genom undersökningen är hur de förändringar som skett på det stora hela varit successiva. Det finns inga skarpa brott utan förändringen från det gamla till det nya var en glidning, en kontinuerlig process som dessutom var geografiskt ojämn. Bäck uppmärksammar denna process och bebyggelsen som en seg struktur som förändrats långsamt genom medvetna beslut. Han påpekar dock att förändringarna gick lite snabbare under vissa tider, som exempelvis tiden efter 1850 då den agrara revolutionen satte fart. Det blir påtagligt vid en läsning av Bäcks studier att delar av det som idag ses som ålderdomligt och traditionellt snarare är en del av en moderniseringsprocess. En moderniseringsprocess som efterföljdes av industrialisering, urbanisering och framväxten av det moderna svenska samhället. När bilderna av ett Sverige börjande sökas under de nationsformande åren kring 1900 blickade man bakåt, men inte så långt. Istället blev de nyss genomförda förändringarna mot modernitet snabbt betraktade som gamla, traditionella delar i det svenska, och de gäller än idag.

#### Referenser

Bäck, K. (1992): *Början till slutet: laga skiftet och torpbebyggelsen i Östergötland 1827–65*, Noteria förlag, Borensberg.

Maja Lagerqvist

Kulturgeografiska institutionen  
Stockholms universitet  
maja.lagerqvist@humangeo.su.se

Michel Notelid (red.): *Att nå den andra sidan: om begravning och ritual i Uppland*, Arkeologi E4 Uppland – studier 2, Riksantikvarieämbetet, UV GAL, Societas archaeologica Upsalensis, SAU, Upplandsmuseet, Uppsala, 2007, 537 s. illustrerad i färg, hårband, ISBN 978-91-7209-466-6.

Detta är en imponerande bok, en publikation om aspekter på begravning och ritual under den förhistoriska tiden från det största arkeologiska projekt som bedrivits i Mellansverige. Det är så här som arkeologiska undersökningar måste redovisas och där tolkningar av det arkeologiska materialet förs fram. De undersökta lokalerna sätts in i ett sammanhang, och nyvunnen empiri integreras i äldre kunskap och förädlas den.

Det är en vetenskapligt resonerande antologi med utgångspunkt i de arkeologiska undersökningar som gjordes i samband med det omfattande E4-projektet, vägen som går genom nästan hela Uppland. I boken behandlas drygt 20 gravfält och en mängd gravar som har undersökts längs vägsträckan. Den största delen av gravarna och flera andra typer av anläggningar med anknytning till gravritualer var okända före undersökningarna.

Boken utgörs av 22 artiklar där författarna, från de tre arkeologiska institutionerna som varit ansvariga för de arkeologiska undersökningarna, för utvidgade vetenskapliga resonemang om aspekter på de fyndplatser som man har undersökt. Artiklarna har en helt annan karaktär än de uppdragsarkeologiska rapporterna från projektet. Författarna har fått utrymme till fördjupade analyser och tolkningar. Perspektiven i de olika artiklarna handlar främst om förhistoriskt gravskick och om de ritualer som omgivit människor och deras livsvärld. Kronologiskt gör artiklarna nedslag i gravmaterial mellan stenålder och järnålder och från olika platser längs vägsträckan. E4-projektet har gjort ett snitt av det förhistoriska landskapet genom gravfält och bebyggelse. Redan inledningsvis sätter

John Ljungkvist och Helena Victor in projektet i ett större geografiskt perspektiv och i ett forskningshistoriskt sammanhang och den äldre kunskapen om Upplands förhistoria. De olika delprojekten längs vägen relateras till denna tidigare kunskap och därmed till Uppland som helhet.

Boken utgör nummer 2 i en serie av 6 vetenskapliga publikationer från E4-projektet. Publikationen är inddelad i 6 huvudkapitel som tar upp frågor om forskningshistoriska perspektiv, gravbegreppet, landskapet och förhistoriska vägar, ritual och praxis, tradition och förändring. Redaktören Michel Notelid skriver ett inledande kapitel om förutsättningarna för bokprojektet och avslutar boken med ett kapitel med reflektioner om resultatet.

Titeln *Att nå den andra sidan* låter påskina en underliggande tanke, att begravningsritualer under förkristen tid generellt syftade till ett liv efter detta och att de arkeologiska spåren kan tydas i den riktningen. Det är en retoriskt utmärkt rubrik, vars andemening också finns i flera artiklar liksom generellt i arkeologisk forskning. Betydelsefullt är, som också kommer fram i Helena Victors inledande artikel om ritual och religion, att ritualer inte utslutande är religiösa till sin karaktär. Ritualbegreppet är ett centralt begrepp och går som en röd tråd genom hela publikationen. Men frågan är om man under den förkristna tiden enbart kan se ritual som ett uttryck för religion, och religion som en separat kategori i ett förhistoriskt/förkristet samhälle.

Begravningsritualer är därför inte bara vad människor gör på grund av ett visst trossystem utan de är invädda i ett samhälles ideologi och maktstruktur. Begravningsritualer kan därför ha skett helt utan tanke på ett efterliv? Detta är denna klurighet, att tänka utanför moderna, kristna eller andra religiösa värderingar och ett förgivettagande om hur man hanterar döda människor, som är utmaningen med att tolka spåren efter förkristna gravritualer.

Artiklarna i det andra huvudka-

pitlet om gravar och gravbegrepp tar fram denna svårighet att tolka förkristna gravritualer. Erica Appelgren, Anna Maria Renck och Tony Engström lyfter fram frågan, att det inte ens är självklart vad man menar med begreppet grav i förhistoriska kontexter. De belyser just den variationsbredd, som fanns i omhändertagande av kroppar liksom de källkritiska problemen och representativiteten av det återfunna materialet. Variationen av synliga och dolda gravmarkeringar och frånvaron av fynd och ben framhålls som några av problemen, liksom att det har funnits människoben på helt andra platser än gravfält. Död och begravning är inte självklart enkelt att förstå i samband med förkristna begravningsritualer. Mer metodiska resonemang om korrespondensanalyser och fältosteologiska analyser av Anneli Blom, Örjan Mattsson och Emma Sjöling visar hur arkeologer och osteologer arbetat med de stora gravmaterialen under undersökningarnas gång.

Det tredje huvudkapitlet tar upp frågan om begravningsritualer i ett landskapsperspektiv med exempel från stenålder, bronsålder och järnålder. Helena Victors kontextuella vägperspektiv knyter an till funktionella och symboliska kommunikationssätt under bronsåldern. Vägar genom gravfält och landskap från olika delar av Sverige, och från Sommarängelokalen i E4-projektet associeras med hållristningar och gjutna bronser. Dessa kontextuella sammankopplingar mellan olika sorters fyndmaterial i ett vidare geografiskt perspektiv är nödvändiga att göra, även om syftet med resandet/kommunikationen inte behöver för den döde vara *att nå den andra sidan*. Jonas Wikborg analyserar främst järnåldersperioden och gravfältens kontinuitet och relation till bebyggelse. Genom en forskningshistorisk överblick sätts E4-undersökningarna och speciellt Kyrstalokalen in i ett större och nyttigt landskapsperspektiv. Magnus Artursson diskuterar ritualer på tidig- och mellanneolitiska boplatser i östra Mellansverige och

därmed poängterar han de problematiska kulturgruppsdefinitionerna. Helena Victor resonerar om skärersten i östra Mellansverige och menar att skärersten var uttryck både för funktionella behov i samband med kremering men också ett symboliskt uttryck, som dock främst kopplas till själavandring.

I det fjärde huvudkapitlet om ritual och praxis finns också artiklar som behandlar olika förhistoriska perioder. Håkan Aspeborg skriver om gravhögen, speciellt den i Forsa inom E4-projektet, och om naturliga formationer som också använts i samband med gravritualer. Artikeln belyser återigen att detta förgivettagandet om gravmonumentens natur bör granskas. Aspeborg lägger fram de många möjliga tolkningsperspektiven vad gäller gravar, även om han här väl mycket betonar ritualens religiösa innehåll. Niclas Björck tar mer upp ett nordeuropeiskt helhetsperspektiv på neolitikum än att han fokuserar på gravritualer. Det är dock tveksamt om den evolutionistiska tolkningen av religion kan läggas över denna mångtusenåriga kulturhistoria, som Björck redogör för. Tony Engström diskuterar gravspråk och dödsritualer utifrån Kyrstaundersökningen och poängterar mycket riktigt hur gravritualen är kommunikativ, den är en del av samhällsstrukturen och dess nätverk.

Det femte huvudkapitlet handlar om tradition och förändring, även detta kapitel behandlar olika förhistoriska perioder. Håkan Aspeborg återkommer med Forsahögen och tar upp frågan om graven plundrats eller om benen av annan anledning plockats bort. Även om Aspeborgs slutsats om reinkarnation kan tyckas väl vidlyftig synliggör han plundringsproblematiken, som har stor relevans för tolkningar av gravritualer. Camilla Forsman och Anneli Ekblom har analyserat makrofossil på Sommarängelokalen. Växter har hitintills inte fått något större utrymme i analyser av gravritualer, och analysen bidrar konstruktivt till att utöka både kunskap och tolkningspotential. Maud Emanuelsson och Emma Sjöling kon-

centrerar sig på att studera kristna uttryck på två näraliggande uppländska gravfält längs E4-sträckan, Enbacken och Kyrsta. De utgår från att jordande är ett kristet uttryck och konstaterar att förändringen av gravskicket skedde vid olika tidpunkter på de båda gravfälten. Kristnandet var uppenbarligen mer lokalt än man tidigare har kunnat visa. Camilla Forsmans artikel om senneolitiskt kremeringsskick utifrån de anläggningar som undersöktes på Sommarängelokalen leder fram till en intressant sammanfattning av det aktuella kunskapsläget huvudsakligen i Sverige. Ivonne Dutra Leivas diskuterar variationen i gravskicket på Kättstagravfältet, där långtidsperspektivet möjliggör att urskilja variationer och förändringar i gravritualer. Robin Olsson analyserar återanvändande av Kättstagravfältet under vikingatid och medeltid, ett återkommande praxis på många gravfält. Susanna Eklund, Andreas Hennius och Elisabeth Pettersson tar upp en helt annan kontext än gravar. De analyserar deponeringar på förhistoriska boplatser i Uppland och därmed diskuterar de olika tolkningsförslag, ibland med något vilda associationer.

Det var klokt att välja att inte skriva en syntes av E4-projektet utan istället låta olika tema styra flera publikationer i serien *Arkeologi E4 Uppland*, såsom denna *Att nå andra sidan, om begravning och ritual i Uppland*. Boken har lyckats med sitt syfte, att med ett antal artiklar visa hur man tänkt och arbetat med utgrävningsområdena och vad man kommit fram till efter undersökningarna. Den visar att arkeologi är ett brett kunskapsteoretiskt fält, som sträcker sig mellan humaniora, samhällvetenskap och naturvetenskap, där arkeologer väljer sina utgångspunkter. När det gäller de teoretiska ansatserna att studera begravning och ritual är ibland tolkningarna i publikationen alltför vidlyftiga. Det finns en tendens att förhållande vad människor uttrycker med den här sortens ritualer. Ritualer är inte bara religion.

Med sin utgångspunkt i undersökningarna längs E4 har bokprojektet

med sin regionala framtoning, ibland med större geografiska perspektiv, förädlad arkeologisk kunskap på ett sätt som inte tidigare gjorts i samband med traditionella uppdragsarkeologiska rapporter. Publikationen bidrar till att utvidga forskningsfältet om gravritual, gravskick och regionalitet. Granskningen av själva gravbegreppet och de teoretiska ansatserna i publikationen har lett till att arkeologerna har varit tvungna att föra en bredare diskussion om alla de arkeologiska kontexter som finns från den förhistoriska tiden, med eller utan människobenrester. De lokalt präglade gravritualerna ger än mer rättvis bild över alla de arkeologiska kontexter som finns från den förhistoriska tiden, med eller utan människobenrester. De lokalt präglade gravritualerna, som poängteras i boken, ger också än mer rättvis bild över hur olikartade de förkristna ritualerna var i förhållande till den efterkommande universalreligionens mer homogena gravritual. Den är väl förtjänt tydligt hållen till arkeologisk empiri med tolkande perspektiv. Artiklarna är överlag mycket välskrivna och författarnas pålästhet är imponerande. Publikationen är riktad till en vetenskapligt insatt publik och kan med fördel rekommenderas även till dem som inte har Uppland som huvudintresse.

*Kristina Jennbert*

Institutionen för Arkeologi och  
Antikens historia  
Lunds universitet  
kristina.jennbert@ark.lu.se